

IRANSKA REVOLUCIJA

Autor u ovom radu donosi pregledan prikaz islamske revolucije u Iranu, te donosi njene dugoročne, srednjoročne i kratkoročne uzroke i posljedice. Prikazuje uzroke revolucije kroz rast političke moći šijitskih klerika, kroz vlast obitelji Pahlavi te kroz ekonomsku krizu koja pogađa Iran sedamdesetih godina 20. stoljeća. Prikazuje tijek revolucije te kakav utjecaj na nju imaju pojedine političke, društvene i vjerske strukture i organizacije. Zaključuje da je Iranska revolucija događaj od iznimne važnosti u 20. stoljeću jer nadilazi okvire islamskog svijeta, postavši prva velika pobjeda radikalnog islama nad sekularnim režimom, čime je postala uzor velikom broju radikalnih islamista u pokušaju stvaranja političkog sustava koji se agresivno suprotstavlja zapadnim silama.

Ključne riječi: Iran, revolucija, Pahlavi, islam, radikalna islamizacija, teokracija

1. UVOD

Iranska revolucija predstavlja jedan od najvažnijih političkih i društvenih događaja u svijetu u drugoj polovini 20. stoljeća, a vjerojatno i u mnogo širem vremenskom periodu. Revolucija je bila produkt specifičnog povijesnog razvoja Irana, odnosno događaja i procesa koji su posijali klice društvenih sukoba koji će dovesti do revolucije i uspostave islamističke države.

Iran je u svojoj modernoj povijesti bio uvelike obilježen pripadnošću šijitskom ogranku islama. Tradicije, vjerovanja i zakoni koji iz šijitizma proizlaze imat će odlučujući učinak na Iransko društvo, čiji će život i običaji postati neraskidivi od šijitskog islama. Nastankom hierokracije¹, Iran je dobio instituciju, koja će vjernicima tumačiti vjersko učenje, te će s vremenom postati znatna društvena sila. U 20. stoljeću pojavit će se i snage koje su željele radikalnu reformu, odnosno sekularizaciju iranskog društva, smatrajući da Iran jedino kao moderna sekularna država može napredovati. Shahovi Pahlavi su pokušali ostvariti tu viziju, no pritom su zanemarili ulogu prirodnog razvoja iranske države i društva, te otpor stanovništva prema nametnutim mjerama. Unatoč velikim postignućima u izgradnji modernog društva zbog velikih prihoda od nafte, Iran je i daje ostao relativno nerazvijena zemlja. Sa strukturalno nerazvijenim gospodarstvom, koje nije dopuštalo formiranje modernih društvenih snaga, koje bi bile nosilac napretka. Shah je tijekom cijele svoje vladavine bio prisiljen oslanjati se na silu u vidu svojeg represivnog aparata, kao i na patronatsko-klijentske odnose koje je razvio po cijeloj zemlji.

1 Hierokracija-termin koji ovdje označava cjelokupnu organizaciju šijitskih vjerskih službenika, kako vjerske "stručnjake" iz uleme, tako i obične propovjednike, nastaje početkom 16. stoljeća s uspostavom šijitskog Islama u Iranu

Snažna podrška mu je stizala i od SAD-a, koje su u očima većine Iranaca bile imperijalistička sila, koja iskorištava Iran. Shah je svojim djelovanjem, koje je vrijeđalo gotovo sve Irance morao kad-tad izazvati revolt, što se i dogodilo 1978. Tad su se demonstracije brzo proširile po cijeloj zemlji, a u njima su sudjelovali milijuni ljudi. Pod takvim udarcima režim se srušio i omogućio dolazak na vlast Khomeinija i njegovog islamističkog sustava.

2. POLITIČKO-DRUŠTVENI RAZVOJ IRANA U 20. STOLJEĆU

Da bismo razumjeli islamsku revoluciju u Iranu i njezine uzroke, potrebno je otići nekoliko desetljeća, pa i dalje, u prošlost Irana. Tu ćemo pronaći klice budućih događaja, odnosno uzročnike povijesnog razvoja koji će dovesti do iranske revolucije.

Iako je Iran bio neutralan u Prvom svjetskom ratu, zemlju je okupiralo nekoliko sila. 1915. Turci su upali u iranski dio Azerbejdžana, a zatim su to isto područje zauzeli Rusi. Jugoistok i jug su kontrolirali Britanci, tako da su oni i Rusi praktično podijelili Iran po svom sporazumu iz 1907. To je naravno izazvalo veliko nezadovoljstvo u zemlji, što je pak kod Britanaca nakon oktobarske revolucije prouzročilo strah od širenja boljševizma na Iran. Stoga su odlučili podržati formiranje jedne snažne vlade koja će biti jak bedem širenju boljševičke ideologije. U osobi Reza Khana našli su prvog čovjeka za predvođenje takve politike.²

Reza Pahlavi³ je posebnu pažnju posvećivao oživljavanju interesa za predislamsku povijest irana, te su arapski i turski nazivi mjeseca zamijenjeni staroperzijskim, a arapski lunarni kalendar zamijenjen je s iranskim solarnim kalendarom. Iznimno se promicao monarhistički sekularni nacionalizam, a kao jedna od glavnih mjera u prilog sekularizaciji bila je zabrana nošenja vela (hijaba) 1935., što je bio jedan od najvećih izazova što ga je režim postavio tradicionalnim snagama, odnosno ulemi⁴. Nakon izbijanja Drugog svjetskog rata SSSR i V. B. teško su podnosile njemačku nazočnost u Iranu blizu njihovih naftnih polja. Osim toga šah je odbio protjerati Nijemce prisutne u Iranu, te je odbio i zahtjev da se transiranskom željeznicom prevoze ratni materijal za saveznike.⁵ Zbog toga su Britanci i Sovjeti odlučili djelovati protiv njega, te su 25. 8. 1941. sa svojim snagama ušli na teritorij Irana i brzo ga okupirale. Šahu je jedino preostalo da abdicira, što je i učinio 16. rujna, nakon što su saveznici pristali da ga na prijestolju naslijedi sin Muhamad Reza Pahlavi.

Muhammad Mossadeq⁶ je 1951. godine dobio od majlisa⁷ mandat za sastavljanje nove vlade, a ujedno i odobrenje da započne sa svojim programom nacionalizacije naftnih resursa. Uskoro je osnovana Nacionalna iranska naftna kompanija s kojom je iranska vlada nacionalizirala imovinu Anglo-perzijske kompanije u Iranu. Britanci su na ovo odgovorili snažnim diplomatskim pritiskom i blokadom Perzijskog zaljeva, kako bi se Iranu onemogućilo da izvozi naftu. U nemogućnosti da natjera Mossadeqa da Britancima vrati naftna polja, američka vlada je odlučila poduprijeti britansku vladu u namjeri da sruši njegov režim. CIA i MI6 dobili su zadatak od svojih vlada da organiziraju državni udar kojim bi se srušio Mossadeq i njegova politika (operacija Ajax). Za to je trebalo iskoristiti mrežu

2 P. Avery, 2008, str. 232.

3 Reza Pahlavi je prvi vladar Irana iz dinastije Pahlavi i otac Muhammeda Reze Pahlavija.

4 Ulemu čine islamski teolozi i pravni stručnjaci.

5 Nacistička njemačka sredinom tridesetih godina uspostavlja gospodarsku suradnju s režimom Reze Pahlavija.

6 Vođa opozicije ujedinjene u sklopu Nacionalnog fronta koja se suprotstavljala, autokratskoj vladavini Reze Pahlavija.

7 Iranski parlament.

suradnika koju je MI6 izgradio među iranskim političarima, vojnim i žandarmerijskim časnicima, te među moćnim i utjecajnim trgovcima s bazara. Šah koji je u međuvremenu otišao u Italiju, odobrio je državni udar nakon što je dobio jamstva od Amerikanaca i nominalnog vođe puča generala Zahedija da će nakon Mossadeqova pada vlast pripasti njemu. Puč se dogodio 19. 8. 1953. Isti dan je objavljeno da je vođa puča general Fazlollah Zahedi novi iranski premijer. Na zapadu je objavljeno da je Iran spašen od komunizma, dok su u Iranu mnogi pristaše svrgnutog premijera bili zatvarani pa čak i ubijani, dok su organizacije i ogranci Nacionalnog fronta⁸ i Tudeha⁹ bili posve uništeni.¹⁰

3. VLADAVINA MUHAMADA REZE PAHLAVIJA I UZROCI REVOLUCIJE

Rušenjem vlade Muhamada Mossadeqa vlast je preuzeo nominalni vođa puča gen. Zahedi, koji je u novoj vladi obnašao funkciju premijera. No Amerikanci su željeli vidjeti Iran kao stabilnu državu koja će biti brana širenju komunizma i utjecaja Sovjetskog saveza. Smatrali su da jedino šah može osigurati takav Iran, stoga je general Fazlollah Zahedi morao potpisati ostavku za položaj premijera prije samog puča, što je bio i uvjet shahovog odobrenja prevrata.¹¹ Shah nije želio Mossadeqa zamijeniti s drugim moćnikom poput Zahedija, koji bi njega potisnuo u sijenu, a možda i svrgnuo.

Iran je tijekom pedesetih i šezdesetih postao četvrtim najvećim svjetskim proizvođačem nafte i drugim najvećim izvoznikom nafte. Osim toga Iran je 1954. potpisao sporazum s konzorcijem stranih tvrtki koje su bile vlasnici iranskih naftnih polja i rafinerija, prema kojem iranska država odnosno njezina naftna kompanija dobiva 50% profita ostvarenog od strane konzorcija.¹² Bilo je to značajno povećanje iranskog udjela u zaradi od nafte. Kako se u sljedećim godinama potražnja za naftom na svjetskim tržištima povećavala tako se povećavala i zarada Irana. 1954.-55. ta je zarada iznosila 34.4 milijuna dolara, 1958.-59. već 344 milijuna dolara, 1970.-71. 1,2 milijarde dolara. Dramatično povećanje dotoka novca zabilježeno je sedamdesetih. Naime 1973. iskoristivši kao izliku izbijanje "Yom kippur" rata, Iran i arapske zemlje izvoznice nafte formirale su kartel, odnosno "Organizaciju zemalja izvoznica nafte" (OPEC), te su zatim višestruko podigli cijene nafte. Iranski prihodi od nafte stoga su 1975.-76. iznosili 20 milijardi dolara.¹³

Uz vojsku, žandarmeriju i policiju najznačajnija poluga shahovog sigurnosnog aparata bio je SAVAK¹⁴, koji je osnovan 1957. i stavljen pod zapovjedništvo shahovog bliskog suradnika generala Nematollaha Nasseria. Cilj SAVAK-a bio je spriječiti svaku destabilizaciju i pokušaj rušenja režima, posebno od strane ljevičarskih skupina. Stoga je razvio razgranatu špijunsku mrežu te provodio masovna uhićenja protivnika režima, od kojih su mnogi potom nestali.¹⁵

Da bi radikalno modernizirao Iran, shah je provodio razne reforme koje su znatno promijenile socijalnu strukturu iranskog društva. Jedna od takvih reformi bila je i agrarna reforma koja je ograničila

8 Politička organizacija koja je od 1951.g. bila na vlasti u Iranu, te koja je pod vodstvom Mohammeda Mossadeqa provela nacionalizaciju iranskih naftnih resursa.

9 Iranska komunistička partija, koja je u nekim segmentima dijelila stajališta Nacionalnog fronta s kojim je za vlade M. Mossadeqa bila u koaliciji.

10 E. Abrahamian, 2008, str. 121-122.

11 Isto, str. 121.

12 Isto, str. 123.

13 Isto, str. 124.

14 Šahova tajna policija.

15 E. Abrahamian, 2008, str. 126.

veličinu zemljišnog imanja koju je pojedinac mogao posjedovati. Ova je reforma osobito pogodila veleposjednike i vjerske zaklade, što je još više pojačalo jaz između shaha i hierokracije.¹⁶ Obrazovanje i zdravstvo predstavljali su vrlo važni dio "bijele revolucije"¹⁷, te se broj učenika osnovnih škola s 1,6 milijuna do kraja shahove vladavine povećao do 4 milijuna, srednjih škola s 370,000 na 741,000 a prema kubanskom uzoru formiran je i "opismenjajući korpus", čiji je zadatak bio smanjenje nepismenosti. Broj bolnica je povećan sa 700 na 2800, a liječnika s 4000 na 12,500, a glad i epidemije raznih bolesti su iskorijenjene. Ali unatoč tome klince velikih nemira koji će zemlju čekati u budućnosti bile su posvuda vidljive, jer šah golemu zaradu od nafte nije trošio na održiv strukturalni razvoj zemlje, nego mahom na kupovinu skupocjene vojne tehnike, održavanje poslušnog državnog aparata, te nagrađivanje visokopozicioniranih službenika režima, kao i na bogaćenje sebe i svoje obitelji¹⁸

Ovakvo stanje dovest će i do porasta opozicije režimu i političkog radikalizma. Režim je pritom upotrebljavao svu svoju snagu da slomi pobune i demonstracije poput onih iz 1963. koje je vodio Ayatollah Khomeini. Ipak opozicijski pokreti iako progonjeni i dalje su bujali u ilegali. Khomeini, koji se od 1965. nalazio u Iraku, formirao je svoj koncept Velayet-e Faqih (vodstvo pravnika) koji će postati temelj budućeg sustava u islamskoj republici. Uz Khomeinija jedan od važnijih ideologa islamske vlasti bio je Ali Shariati. On je bio pripadnik „Pokreta religioznih socijalista“ a poput mnogih svojih suvremenika kroz cijelo svoje političko djelovanje pokušavao je kombinirati Islam i marksizam te smatrao da Islam treba postati ideologijom koja će osloboditi potlačene. Zbog takvog shvaćanja mnogi su njegova stajališta uspoređivali s onima katoličke teologije oslobođenja.¹⁹

Nakon velike inflacije 1975. vlada je uvela ograničenja cijena, te je poslala inspektore koji su progonili trgovce koji nisu poštivali nova ograničenja. Mnogima nije bilo jasno shahovo čudno i bahato ponašanje, koje je rezultiralo velikim nezadovoljstvom kod većine njegovih podanika.²⁰ Dok je šah napadao bogate bazarske trgovce zbog života u raskoši na račun gradske sirotinje, on sam je stalno povećavao izdatke za luksuz svoje obitelji. Tako je 1967. godine organizirao proslavu 2500 godina iranske monarhije. Zabava je bila pripremljena za Pahlavija i njegove goste, mahom iz inozemstva, dok obični Iranci nisu bili uključeni u proslavu. Ova je ekstravagantna zabava, na kojoj se šah želeći oponašati Ahemenide i Sasanide okrunio krunom „kralja kraljeva“, koštala je čak 100 milijuna dolara, što je izazvalo golem bijes kod iranskog naroda.²¹ Shah je bio zavarano američkom podrškom i snagom svoje vojske i svojim financijskim mogućnostima, te nije uopće shvaćao procese koji su se odvijali u iranskom društvu. A njegova bahatost i često zaslijepljenost u provođenju svojih političkih zamisli, rezultirati su teškim sukobom s većinom iranskog stanovništva te naposljetku i doveli do revolucije i njegova pada.

4. REVOLUCIJA I NASTANAK ISLAMSKE REPUBLIKE IRAN

4.1. Početak Iranske revolucije

Iranska je revolucija velikim dijelom uzrokovana načinom na koji je šah uspostavio svoju vlast, te metodama njegove vladavine. Činjenicu da je svoj režim uspostavio pučem iz 1953., kada je po

16 P. Avery, 2008, str. 276-278.

17 Bijela revolucija je naziv opsežnih reformi koje je proveo šah Muhammed Reza Pahlavi kako bi poboljšao obrazovni i zdravstveni sustav u zemlji te u svrhu pozapadnjivanja Irana.

18 E. Abrahamian, 2008, str. 142-143.

19 Isto, str. 143-146.

20 Isto, str. 151-152.

21 H. Lehr Wagner, 2010, str. 48-49.

naputcima i pomoći SAD-a i Britanaca srušio legalnog premijera M. Mossadeqa, što mu nije mogla oprostiti većina Iranaca.

Događaj koji se može smatrati povodom revolucije dogodio se u siječnju 1978. Tada su novine Ettel'at u uvodnom članku žestoko napale Khomeinija, prozivajući ga antipatriotom, reakcionarom, optužujući ga da je u mladosti vodio nemoralan život, da nije pravi Iranac jer mu se djed doselio iz Indije, pa čak i da je homoseksualac. Budući da su u Iranu sve novine tada bile kontrolirane od strane režima, svima je odmah bilo jasno tko stoji iza članka.²² Sljedeća dva dana studenti iz teoloških seminara u Qom-u u velikom su broju izišli na ulice, prosvjedujući protiv vrijeđanja islama i Khomeinija. Prosvjednici su se sukobili s policijom, te je prema izvorima opozicije u masakru koji je uslijedio ubijeno 70, a ranjeno 500 prosvjednika, dok je prema vlastima poginulo dvoje ljudi. Ovaj je događaj imao dalekosežne posljedice jer je pokrenuo cikluse prosvjeda koji su se ponavljali svakih 40 dana.²³ Naime prema tradiciji i učenjima šijitskog islama, mučenike je 40 dana nakon smrti trebalo oplakivati molitvom u džamiji i javnom manifestacijom u njihovu spomen. Tako su se sredinom veljače 1978. prosvjedi ponovili i to u znatno većem opsegu nego prije mjesec dana, jer su se mase ljudi okupili da odaju počast žrtvama shahova režima, te da i sami prosvjeduju tražeći demokraciju i građanske slobode.

Krajem islamskog svetog mjeseca Ramazana, početkom rujna 1978. došlo je do novih krvoprolića. Tada su vodeći ajatolasi²⁴ u zemlji skupili oko 100 tisuća ljudi u Teheranu radi zajedničke molitve. Međutim, to se vrlo brzo pretvorilo u masovan protuvladin prosvjed. Demonstracije su trajale tri dana, a prosvjednici su masovno iskazivali svoju podršku prema Khomeiniju i mržnju prema shahu.

U studenom šah je postigao dogovor s iračkim vlastima da ove protjeraju Khomeinija iz zemlje, nadajući se da će tako oslabiti njegov utjecaj u Iranu. No kao i većina shahovih poteza i ovaj nije imao nikakvih rezultata. Khomeini se smjestio u Parizu, odakle je stupio u snažniji kontakt s međunarodnom javnosti, propagirajući iransku revoluciju među zapadnim medijima. To je dalo rezultata jer su mnogi zapadni, a posebno europski intelektualci izrazili solidarnost s iranskim revolucionarima.²⁵ Na prosvjedima 11. 12. u Teheranu se okupilo oko 2 milijuna ljudi. Istaknuti su slogani i pozivi za uspostavu islamske republike, povratak Khomeinija u Iran, te obaranje shahovog režima i uspostavu pravednog društva.²⁶

Kao rezultat američkog pritiska šah je za premijera prije svog odlaska krajem prosinca 1978. imenovao Shahpura Bakhtijara, jednog od umjerenijih oporbenih vođa. On je, kako su se Amerikanci nadali, trebao biti kompromisno rješenje koje bi zadovoljilo većinu prosvjednika, te marginaliziralo islamske fundamentaliste i komuniste.

4.2. Povratak Khomeinija u Iran i dolazak revolucionara na vlast

Bakhtijar je pokušao poduzeti mjere koje bi zadovoljile umjerene revolucionare i omogućile povratak reda u zemlju. U skladu s tim izjavio je da će uspostaviti ustavnu vladavinu, raspustio je omraženu shahovu tajnu policiju SAVAK, te je objavio da će prekinuti diplomatske odnose s Izraelom. Iako su

22 E. Abrahamian, 2008, str. 158.

23 Isto, str. 158-159.

24 Ajatolah je titula koja od kraja 19. stoljeća obilježava najuglednije šijitske klerike u Iranu.

25 B. January, The Iranian revolution, 2008, str. 40-41.

26 E. Abrahamian, 2008, str. 161.

te mjere bile priželjkivane od revolucionara, one nipošto nisu bile dovoljne da revolucija posustane, a činjenica da ga je šah imenovao premijerom dodatno je otežavala njegov položaj.²⁷ Bahtijar je suočen s kolapsom vladine kontrole u zemlji bio prisiljen dozvoliti Khomeinijev povratak u Iran, iako je to pokušavao spriječiti, ili barem odgoditi dok se ne uspostavi red u zemlji.

Khomeini se u Iran vratio 1. 2. 1979., nakon gotovo 14 godina izgnanstva. Dočekalo ga je nekoliko milijuna Iranaca, želeći mu iskazati svoju odanost.²⁸ Khomeini je 5. veljače imenovao svoju vladu, unatoč tome što je Bakhtijar i dalje legalno bio na vlasti. Umjereni islamist Mehdi Bazargan na prijedlog khomeinijevog revolucionarnog vijeća postao je predsjednik ove paralelne vlade.²⁹ Budući da su do 11. 2. Teheran i gotovo cijeli Iran bili pod kontrolom naoružanih revolucionarnih snaga pod khomeinijevim i bazarganovim vodstvom, dok je vojska ili proglasila neutralnost ili prešla na stranu revolucionara, bilo je pitanje dana kada će Bazargan istisnuti bakhtijarovu vladu. Naposljetku je Bakhtijar 11. 2. dao ostavku te prepustio vlast revolucionarima.

Bazargan je u namjeri da osnaži ustavnu vladavinu, odnosno da dade legitimitet novoj vlasti organizirao referendum na kojem su Iranci trebali odlučiti kakav oblik vlasti žele. On je želio da pritom mogu birati između više opcija, no Khomeini je inzistirao da se daju samo dvije opcije, islamska republika, da ili ne. Pritom se detalji vladavine, odnosno ustroja državne vlasti u islamskoj republici nisu precizirali, tako da je Khomeini u biti tražio da mu Iranci daju punu slobodu za uređenje budućeg ustroja Irana. Na referendumu održanom 3. 3. 1979. čak 97% birača glasovalo je za uspostavu islamske republike.³⁰

4.3. Uspostava islamističkog poretka

U lipnju Bazargan je pozvao nekoliko pripadnika uleme u vladu, želeći tako prevladati rascjep koji se stvarao između hijerokracije i vlade. S druge strane Islamska republikanska stranka pod vodstvom Aytollaha Beshestija otvoreno je zagovarala uspostavu islamističke vlasti po principu khomeinijeva velayet-e faqih-a, te je izražavala težnju da postane jedina politička snaga u zemlji.³¹ U kolovozu khomeinijeve pristaše krenule su kroz islamsku republikansku stranku (IRS) u napad na nekadašnje saveznike u borbi protiv šaha, s kojima su se razilazili u pogledu budućeg društvenopolitičkog uređenja Irana. Tada je Khomeini izjavio da su liberali i sekularni nacionalisti nakon 6 mjeseci pokazali svoje pravo lice, te da mnogi od njih sudjeluju u zavjerama protiv revolucije i republike. S tim govorom 25. 8. počeli su napadi na sekularne nacionaliste iz "Nacionalnog fronta", liberalne intelektualce, te kurdske separatiste.

Jedan od paradoksa iranske revolucije je i suradnja, odnosno poslušnost komunističke stranke "Tudeh" prema ulemi, po čijoj su naredbi progonili liberalne i pripadnike Nacionalnog fronta. To se može objasniti velikom mržnjom komunista prema SAD-u i njegovim vrijednostima za koje su vjerovali da ih liberali podržavaju. Tako je Tudeh kao i Mujahedini i Fedayeni³² podržala ulemu po logici "neprijatelj mog neprijatelja moj je prijatelj". No naravno da ljevičarski radikali nisu naposljetku mogli odobriti stvaranje islamističke teokracije, te je ovaj savez nakon nekog vremena puknuo, s teškim

27 H. Lehr Wagner, 2010, str. 66-67.

28 Isto, str. 67.

29 Isto, str. 68.

30 Isto, str. 74-75.

31 S. A. Arjomand, 1988, str. 136.

32 Mujahedin-e-Khalq i Fedayen-e-Khalq su dva politička pokreta koja su kombinirala elemente marksizma i Islama.

posljedicama za Tudeha i ostale ljevičarske grupe. Događaj koji će uvelike osnažiti položaj Khomeinija i hierokracije te potpuno uništiti sve nade u demokratski ustav i uređenje, bio je zauzimanje američkog veleposlanstva. 4. studenog 1979. na godišnjicu sukoba studenata Teheranskog sveučilišta i shahovih snaga, pred veleposlanstvom SAD-a okupilo se mnoštvo prosvjednika. Veleposlanstvo je zapravo bilo ograđeni kompleks od 11 hektara. U njemu je inače radilo oko 1000 ljudi, no sada ih je zbog političkih nemira u zemlji bilo samo 60.³³ Grupa studenata koja se nazivala "Muslimanski studenti sljedbenici imamove linije", smatrali su da SAD treba Iranu izručiti šaha radi suđenja, ali i da se u veleposlanstvu kuju planovi protiv revolucionarne vlasti i za povratak šaha na vlast. Stoga su odlučili zauzeti veleposlanstvo, te time iskazati svoj bijes prema SAD-u, a ujedno i domoći se dokaza o umiješanosti SAD-a u puč iz 1953. i podržavanja shahovog tiranskog režima. Osim toga time su željeli i izvršiti pritisak na bazarganovu vladu, koja bi ih ili morala podržati, što bi značilo kapitulaciju pred radikalnim islamistima, ili osuditi, te time pokazati da je zapravo marionetska vlada SAD-a.

Iskoristivši situaciju Khomeini je odlučio na referendum poslati novi ustav, oko kojeg se mjesecima prepirao s Bazarganom. Budući da je ovaj dao ostavku te mu tako nije više smetao, Khomeini je uz pomoć *Skupštine stručnjaka*, koja je imala funkciju ustavotvorne skupštine i koja će postati jedna od najvažnijih institucija islamske republike, u ustav ugradio članke 107.-110. koji su instituciji vrhovnog vođe, odnosno njemu davali velike izvršne ovlasti. Bazargan i mnogi drugi protivili su se ovim dodatcima ustavu, no zbog krizne situacije oko američkog veleposlanstva nisu mogli ništa napraviti, jer bi se svako protivljenje Khomeiniju moglo protumačiti kao proameričko djelovanje. Tako su i Bazargan, Tudeh i mnoge druge sekularne snage morale prihvatiti ustav.³⁴ Uvodni članci ustava davali su Khomeiniju titule poput *Vrhovnog vođe*, *Vrhovnog pravnika* (Faqih), *Vođe revolucije* i što je najvažnije Imama islamske umme (zajednice), što je bilo prvi put u šijitskom islamu da živa osoba dobije ovakvu titulu. U siječnju 1980. na predsjedničkim izborima pobjedu je odnio nezavisni kandidat Abol-hasan Bani-Sadr, dok je islamistička *Islamska republikanska stranka* zbog svoje neodlučnosti oko kandidata te političkog neiskustva propustila priliku da postavi svojeg člana na položaj predsjednika republike. Bani-Sadr je vrlo brzo počeo oko sebe okupljati liberalnu i sekularnu opoziciju islamističkom režimu. Tako će nova runda konsolidacije iranske teokracije biti upravo borba između predsjednika Bani-Sadra i *Islamske republikanske stranke*, koja je na parlamentarnim izborima 1980. dobila veliku većinu mandata. U lipnju, za vrijeme svetog mjeseca Ramazana, režim je inaugurirao novi *Islamistički poredak*, što je odmah rezultiralo otpuštanjem zaposlenica u državnoj upravi koje se nisu propisno oblačile.

Konačna faza uspostave islamskog teokratskog sustava u Iranu počela je od 22. rujna 1980. Tada je Irak napao Iran duž 1175 km duge granice. Irački vođa Sadam Hussain se želio domoći Khuzestana, naftom bogate pokrajine na jugoistoku Irana. Na napad su ga poticali i časnici shahove vojske koji su izbjegli iz zemlje nakon revolucije i koji su ga uvjerali da je khomeinijev režim slab i da bi ga uspješna vojna akcija brzo slomila. No učinak iračkog napada bio je zapravo posve suprotan.³⁵ U međuvremenu postignut je dogovor oko oslobađanja zatočenih djelatnika veleposlanstva, s obzirom da je šah, čije je izručenje bilo jedan od uvjeta oslobađanja taoca, umro u Egiptu 1980.³⁶ Osim toga talačka kriza poslužila je hierokraciji da konsolidira svoju vlast nad Iranom, te joj je sada kada je

33 H. Lehr Wagner, 2010, str. 77.-78.

34 S. A. Arjumand, 1988, str. 139.

35 H. Lehr Wagner, 2010, str. 86.

36 Isto, str. 83-84.

uspostava islamističkog režima već uglavnom bila gotova kriza s taocima postala nepotreban teret. Uz to novi je američki predsjednik Ronald Reagan *odmrznuo* iranske devizne zalihe u američkim bankama u vrijednosti od oko 9.5 milijardi dolara. Tako su nakon 444 dana zatočeništva oslobođeni svi preostali američki taoci u Iranu.³⁷

Islamska republikanska stranka za to vrijeme provodi sve jaču islamizaciju u oružanim snagama. Zbog toga su odlučili značajno povećati snagu *Čuvara islamske revolucije*, koji su sada predstavljali svojevrsnu paralelnu vojsku, pod potpunom kontrolom uleme. Osim toga radikalni su islamisti na sve moguće načine pokušavali oslabiti položaj predsjednika Bani-Sadra. Bazarganove novine *Mizan* i Bani-Sadrove *Islamska revolucija* su zabranjene 8. lipnja 1980. godine, a Khomeini mu je u još jednom govoru zaprijetio smjenjivanjem. Dva dana kasnije je ispunio prijetnju i smijenio predsjednika.³⁸ Sam Bani-Sadr za svoje je smjenjivanje doznao dok je obilazio bojišnicu, te je u strahu od uhićenja odmah prešao u ilegalu. No mnogi se nisu pomirili s takvim stanjem. Organizacija Mujahe-din-e Khalq je 28. 6. 1981. postavila eksplozivnu napravu u zgradu *Islamske republikanske stranke*, koja je eksplodirala na sastanku glavnih stranačkih i državnih dužnosnika. U eksploziji su stradale 74 osobe.³⁹ U kolovozu 1981. nova je eksplozija poubijala gotovo cijeli državni vrh, osim samog Khomeinija.⁴⁰ Nakon toga vladine snage uhitile su tisuće ljudi, dok su građanska prava u potpunosti suspendirana.

Slomom praktično svih opozicijskih grupa, čak i onih unutar same uleme, vlast islamističke hierokracije bila je sigurna. Zakon o zaštiti obitelji sada je spustio dobnu granicu za ulazak u brak na 13 godina (za djevojčice). Žene su izbačene iz pravosudnih tijela, poput sudova i javnih tužiteljstava, a nošenje hijaba (pokrivala za glavu) postalo je obvezatno. Uz to ih se poticalo i na nošenje čadora (pokrivala za cijelo tijelo). Pripadnici vjerskih manjina također su bili uklonjeni iz državne uprave i proganjani na razne druge načine.⁴¹ Iako su islamistima ekonomska pitanja bila od drugorazredne važnosti, ipak je došlo do podjela i o tom pitanju. Neki su pripadnici nove vladajuće elite poput Hashemija Rafsanjanija bili za ograničenu državnu intervenciju u gospodarstvu, iako su bili konzervativni u socijalnom smislu. Njih se ipak ubraja u konzervativnu frakciju islamističkog pokreta. Uz ovu jaka je bila i tzv. *radikalno lijeva* frakcija, koja se zalagala za socijalistički način upravljanja gospodarstvom te se snažno protivila kapitalizmu.⁴²

Budući da su revolucija i revolucionarno nasilje, a pogotovo rat s Irakom, uvelike oštetili iransko gospodarstvo i onemogućili daljnji razvoj. Khomeini je 15. prosinca 1982. objavio dekret kojim jamči svim građanima sigurnost od proizvoljnog uhićenja i oduzimanja imovine, te obećava uspostavu reda i zakona.⁴³ Taj je dekret bio pozdravljen od većine stanovništva, koji su se već umorili od stalne nesigurnosti i revolucionarnog terora. Ubrzo je i uspostavljena komisija, koja je imala khomeinijevu naredbu tzv. 8 točaka koje treba provesti u djelo i time zapravo okončati revolucionarno razdoblje.

37 B. January, 2008, str. 91-93.

38 S. A. Arjomand, 1988, str. 146.

39 B. January, 2008, str. 99.

40 S. A. Arjomand, 1988, str. 154.

41 E. Abrahamian, 2008, str. 177.

42 E. P. Rakel, 2008, str. 67-68.

43 S. A. Arjomand, 1988, str. 161.

5. ZAKLJUČAK

Iranska islamska revolucija predstavlja spoj tradicije i modernog načina političkog djelovanja dotad neviđenog, barem ne u takvim razmjerima. Jedna od najvažnijih posebnosti iranske revolucije je upravo to da za razliku od francuske ili ruske revolucije nju nisu predvodili liberalno građanstvo ili socijalističke grupacije, iako su i jedni i drugi imali udjela u njoj, nego šijitska hierokracija, koja je stajala na čelu opće pobune protiv nedemokratskog shahovog režima. Gledajući iz zapadne perspektive i konteksta francuske i ruske revolucije, lako bi se moglo pomisliti da je iranska revolucija „korak unatrag“ u društvenom razvoju jer je ona predstavljala pobunu protiv modernog sekularnog društva. No karakteristike iranske revolucije odredili su specifični povijesni razvoj Irana, a posebno događaji od nekoliko desetljeća prije same revolucije.

Islamisti su preuzevši svu vlast u svoje ruke započeli *islamsku kulturnu revoluciju*, koja je cilj bio izbrisati sve sekularne reforme donesene u doba Pahlavija. Svi aspekti života, a poglavito odijevanje, morali su biti u skladu s islamom, dok su uvezeni zapadni običaji zabranjeni. Time je Khomeini uvelike uspio provesti svoj naum i u Iranu uspostaviti teokratski režim, koji će se održati na vlasti i nakon njegove smrti.

LITERATURA

- E. Abrahamian, 2008, *A History of Modern Iran*, New York: Cambridge university press, 2008.
- S. A. Arjomand, 1988, *The Turban for the Crown: The islamic revolution in Iran*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1988.
- P. Avery et alli, 2008, *The Cambridge History of Iran Volume 7*, Cambridge: Cambridge University press, 2008.
- B. January, 2008, *The Iranian Revolution*, Minneapolis: Twenty-First Century Books, 2008.
- V. Martin, 2003, *Creating an Islamic State - Khomeini and the Making of a New Iran*, London: I.B. Taurus, 2003.
- E.P. Rakel, 2008, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations Since Revolution*, Amsterdam: University of Amsterdam press, 2008.
- H. L. Wagner, 2010, *The Iranian Revolution*, New York: Chelsea House Publishers, 2010.

Bruno Brakus
mag. hist.
University of Zadar

IRANIAN REVOLUTION

Summary

The author brings a systematic review of the Islamic revolution in Iran, and brings its long-term, medium-term and short-term causes and consequences. It shows the causes of the revolution through the growth of political power of Shi'ite clerics, and the authority of Pahlavi family and the economic crisis that affects Iran in 1970s. Paper shows the progress of the revolution and how it was affected by certain political, social and religious structures and organizations. Paper concludes that the Iranian Revolution was event of great importance in the 20th century because it goes beyond the Islamic world, becoming the first major victory of radical Islam over secular regime thus becoming a role model for a number of radical Islamists in an attempt to create a political system that aggressively opposes Western powers.

Keywords: Iran, Revolution, Pahlavi, Islam, Radical islamization, Hierocracy